

Кн. I. – 92 с. 4. Максимович М. Собрание сочинений. – К., 1877. – 457 с. 5. Марсове поле: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть / Упор., вступ. ст., біограф. довідки та прим. В.Шевчука. – К.: Молодь, 1988. – С. 7. 6. Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2003. – 320 с.

*І.П. Рудник, здобув.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ІДЕЙНО-ОБРАЗНИЙ СВІТ НОВЕЛ ДНІПРОВОЇ ЧАЙКИ

Статтю присвячено дослідженню творчості Дніпрової Чайки, зокрема її творів фабульної прози – оповідань та новел. Визначаються основні специфічні ознаки творів. Висвітлюються художні ідеї, досліджується система образів, осмислюються засоби та прийоми характеротворення.

Ключові слова: *фабульна проза, оповідання, новела, художній образ.*

Статью посвящено исследованию творчества Днипровой Чайки, в частности ее произведений фабульной прозы – рассказов и новелл. Определяются основные специфические признаки произведений. Освещаются художественные идеи, исследуется система образов, анализируются средства и приемы построения характеров.

Ключевые слова: *фабульная проза, рассказы, новелла, художественный образ.*

The article is dedicated to the creative work of Dniprova Chaika, particularly to her prose with the plot: essays and short stories. Main specific characteristics of the works are determined. The article highlights artistic ideas, investigates means and tools of the description of characters.

Key words: *prose with the plot, essays, short stories, artistic image*

Про новелістику кінця XIX – початку XX ст. можна говорити як про розбудовану й досить виразну системну єдність. Твори фабульної прози (оповідання та новела), а також безфабульної – ескізно-фрагментарної (етюд, ескіз, лірична мініатюра, поезія в прозі, акварель, образок) становлять жанрово-стильову систему, яка ставить свої специфічні завдання естетичного освоєння дійсності – малу прозу, або новелістику.

Українська новелістика на межі століть поступово витісняє велику прозу, стає суспільно-проблемним жанром. «Вона, – як зазначає І. Денисюк, – вторгається в усі клітини складного суспільного організму, відгукується на епохальні політичні струси й катаклізми..., відбиває глибинні соціальні процеси села й міста, художньо досліджує прояви соціальної та індивідуальної психології...» [Денисюк 1989, 7].

Новела набуває неабиякої популярності, приваблює багатьох українських прозаїків. Не обійшла увагою малу прозу і Дніпрова Чайка (літературний псевдонім Людмили Олексіївни Березіної-Василевської) (1861–1927). У творчості письменниці зазначена жанрова форма була найулюбленішою. І в цьому переконує нас запис, занотований авторкою у 1919 році: «Як стріне і як судитиме нинішня публіка все зібрання моїх писань – це її діло, я-ж скажу, що як мої мініатюри були моєю втіхою, художньою насолодою, так оці прозові були тим «не можу мовчати», що примушувало хапати перо серед глибокої ночі й записувати те, що життя викидало на очі та клало карби на душу» [Дніпрова Чайка 1920, 190].

З'ясувати, скільки всього творів налічує прозовий доробок письменниці, дуже складно, оскільки її рукописи розпорошені по різних місцях, а тому не вивчені і не зібрані до цього часу. На сьогодні відомо, що з написаного опубліковано лише 12 оповідань, 28 поезій у прозі. Художній доробок письменниці вражає оригінальністю, новаторськими художніми пошуками, системою образів, проте він не отримав належної уваги з боку літературознавців. Серед дослідників, які приклали чимало зусиль для вивчення творчості письменниці, слід відзначити Я. Голобородька, О. Камінчук, О. Килимника, Л. Міщенко, І. Немченка, В. Пінчука, Р. Шевченка, але жанрові особливості прози Дніпрової Чайки цими літературознавцями проаналізовано лише частково. Таким чином, відсутня детальна розвідка саме творів фабульної прози, які в здобутку письменниці займають, як зазначає В. Пінчук, «помітне місце в українському історико-літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.» [Пінчук 1984, 117].

Мета статті – прослідкувати еволюцію творчості письменниці, висвітлити художні ідеї та з'ясувати тематичний діапазон, розкрити специфіку новел: побудова розповіді, виклад написаного, актуальність сюжетів, використання фольклорно-етнографічного матеріалу, дослідити засоби та прийоми конструювання художніх образів.

За життя авторки твори вперше друкувалися в альманасі «Нива», в газеті «Рада», в журналі «Літературно-науковий вісник», в другому томі збірки «Творів» 1920 р. Адже відомо, що з оповіданнями Дніпрова Чайка дебютувала в середині 80-років XIX ст. За творчою манерою вони близькі до прози

Г. Квітки-Основ'яненка, О. Стороженка, І. Нечуя-Левицького. Тематика оповідань – здебільшого сільська. Центральний образ – це селяни, але у 90-х роках XIX ст. з'являється і фігура інтелігента («Тень несозданных созданий»), а пізніше – революціонера-професіонала («Революціонер»). Більшість тем і сюжетів письменниці брала з реального життя. У післямові до другого тому, який вийшов у 1920 році, вона писала, що «...в основу кожного оповідання чи нарису... ліг *дійсний факт*, оточення-ж, обробка й характеристика дієвих особ часом мої, часом такі, які були в дійсності, і хто пережив разом зо мною те саме, впізнає ґрунт цих творів» [Дніпрова Чайка 1920, 190].

У творчості письменниці О. Камінчук умовно виділяє два періоди – ранній та пізній. До раннього періоду вона відносить такі нарисові оповідання: «Знахарка» (1884), «Хрестонос» (1886), «Вольтер'янець» (1896), «Чудний» (1896). Дослідження зазначених творів показало, що вони мають своєрідну форму викладу: розповідь з народних уст («Знахарка»), у формі діалогу оповідачки й сільського правдолюбця («Вольтер'янець»), суб'єктивно означений виклад від третьої особи («Хрестонос», «Чудний»). Оповідання «Знахарка» написане під впливом так званої етнографічної школи, містить багато фольклорно-етнографічного матеріалу – приказки, замовляння, повір'я (І. Франко вказував на «перевантаженість етнографізмом») [Франко Т. 26, 375]. Об'єднуючим стрижнем подій у оповіданнях «Знахарка», «Вольтер'янець» є не сюжетна лінія, а набір епізодів, які найвиразніше характеризують головного героя – знахарку бабу Терещиху («Знахарка») та сільського філософа Степана («Вольтер'янець»). Твори «Хрестонос», «Чудний» мають чіткий сюжет, підпорядкований розкриттю просвітницьких ідей.

У вищезазначених творах на тлі українського села, з його реаліями і побутом, авторка зображує переважно одного персонажа з народу, художньо відтворює його розум, шире серце, благородну душу, справжню волю («Вольтер'янець», «Чудний», «Хрестонос»), але водночас викриває його затурканість, обмеженість, забобонність («Знахарка»).

У нарисі «Знахарка» змальовано образ сільської жінки, яка лікує темних і забобонних односельчан *«і від пристрїту, і переполоху, і трясці, і любощів, і від перелогів»* [Дніпрова Чайка 1960, 25]. У творі відсутні описи її внутрішнього стану, а розкриваються лише здібності як ворожки та знахарки. Наслідуючи традиційні форми оповіді попереднього українського письменництва, портрет головної героїні авторка окреслює засобами фольклорної поетики: *«очі чорні, як вуголь, брови теж чорні та густі, наче совині; ніс довгий, ще й закарлючений, наче в тави..., а як заговорить товсто та голосно, ну гава тобі та й годі!»* [Дніпрова Чайка 1960, 24]. Чимало уваги в оповіданні приділено мові баби Терещихи, яка за своїм забарвленням поді-

бна до мови баби Параски з твору Нечуя-Левицького «Баба Параска та баба Палажка». Мова оповідання Нечуя-Левицького колоритніша, динамічніша, глибше відтворює характер, поведінку баби Параски. Мова героїні стриманіша, лагідніша, м'якша. Загалом, «твір «Знахарка», – як зауважує В. Пінчук, – ні змістом, ні стилістичними засобами не вносить нічого нового порівняно з тим, що маємо у попередників Дніпрові Чайки» [Пінчук 1984, 33].

В оповіданнях «Хрестонос», «Чудний» авторка відходить від побутових тем, етнографічних подробиць, і, як зазначає В. Пінчук, «вона переходить до соціально-психологічного оповідання, від описовості – до поглибленої характеристики образу» [Пінчук 1984, 33]. У центрі уваги письменниці – внутрішній світ людини, художній аналіз її думок, почуттів, вражень. Засвідчені тенденції зустрічаємо, зокрема, в образі бідняка Степана («Вольтер'янець»), який був людиною з допитливим розумом та невгамовною вдачею. Чоловік постійно перебував у пошуках істини, замислювався над розв'язанням болючих питань: чому бог, «справедливий» та «милостивий», завжди його карає, чому спокійно зверху дивиться на людей, які, «мов черви, плазують..., корчаться, звиваються, коли по їх важко ступає лиха година.» [Дніпрова Чайка 1960, 35]. Найбільше Степана хвилювало питання поминання душі померлої людини. Він обурювався і говорив: «Жив – був чоловік, умер – стратив разом і тіло, й душу, – нащо ж її тоді поминати? Чого дурити себе, що бог посадить її в раю на дзиглику та поставить перед нею мисочку?» [Дніпрова Чайка 1960, 42]. До такого атеїстичного висновку доходить герой твору, який наштовхує читача на думку: треба боротись за земне, а не за небесне щастя.

У багатьох своїх творах, особливо у ранньому періоді, письменниця моделює цілу галерею образів, які є прототипами негативних представників суспільства – поміщиків, підрядчиків, паничів, куркулів. Авторка у неквапливій, плавній манері подає розгорнуті описи сцен, у яких викриває користолюбство і зажерливість представників вищої духовної ієрархії, які, за словами Степана («Вольтер'янець»), «балакають... з людьми солодко, поки дадуть їм у руки, а далі вже вибачай: соне на тебе або гримає...» [Дніпрова Чайка 1960, 37]. З їдким сарказмом засуджує здирицтво підрядчика, який «гилить сорок карбованців» за фарбування церкви («Хрестонос»), подає широкі картини безтурботного життя панів, які, на думку діда Охріма з оповідання «Уночі» «ледарі», «прокляті», «одним миром мазані», звідси - пристрасно особистісне звучання монологу старого наймита: «викоренити геть доценту, до душі» панів, «щоб і краю не паскудили...» [Дніпрова Чайка 1960, 92]. Письменниця не тільки не ідеалізує представників суспільства, але й, навпаки, показує, що вони корисливі, далекі від народу, лицемірні не можуть

принести світла науки й культури в народне життя, бо не здатні зрозуміти справжніх інтересів селянства, підтримати його прагнення до волі.

Не оминула у своїй творчості Дніпрова Чайка й теми морального відродження людини під впливом виконання громадського доручення, яку вправно розробляє в оповіданні «Хрестонос». У творі постать головного героя сільського маляра Гаврила письменниця відтворює не статично, а в процесі діалектичного розвитку. На початку оповідання – це деградована особистість, зневажена громадою, скривджена життям і суспільством, а після виконання громадського доручення перед нами постає морально відроджена людина, яка зрівнюється з громадою і здобуває у неї пошану. У творі письменниця майстерно поєднує такі риси імпресіоністичної поетики як використання внутрішнього мовлення персонажа, акцентування уваги на хвилих перебігах його почуттів, насичена колористика описів, деталей. Значне місце в оповіданні посідає портретна характеристика героя, яка не перевантажена зайвими деталями, у процесі оповіді доповнюється яскравими штрихами (*«бліде обличчя», «скуйовджене волосся», «сивий, на милиці, з попсованою рукою»*). Пейзаж у кінці твору виконує композиційну роль – він викликає у Гаврила настрої замилювання природою, допомагає йому відчути себе потрібною людиною.

До оповідань пізнього періоду належать «Тень несозданных созданий» (1898), «Чи сквиталися?» (1899), «Уночі» (1896-1909), «У школі» (1909), «На Солоному» (1911), «Месниця», «Революціонер» (останні 2 вперше були надруковані у 1931 р.). Головною особливістю цих творів, як зазначає О. Камінчук, є «не характеристика одного персонажа або ідейна запрограмованість, а смислова багатовимірність зображуваних подій» [Камінчук 2005, 152]. У зазначених оповіданнях коло центральних персонажів розширюється, змінюється і головний герой – це образ українського інтелігента на межі століть.

У творах пізнього періоду подається психологічний аналіз соціальних явищ, показуються внутрішні душеві конфлікти та катастрофи, породжені тогочасним суспільством, обговорюються актуальні питання мистецтва – сприйняття модерністичних літературних творів, сила емоційного впливу мистецтва на людину, які отримують неоднозначну оцінку з боку персонажів, висловлюються різні думки, по-різному оцінюються долі героїв. Зазначені ознаки яскраво розкриті, зокрема, в оповіданні «Тень несозданных созданий», яке пройняте струменями психологічності та інтелектуальності. Основна ідея твору – необхідність праці за покликанням для повноцінного духовного життя особистості, концентрується увага на одноманітності існування, в якому поступово розчиняються й гинуть духовні сили молоді. Образ

головної героїні Антоніни Павлівни висвітлений митцем у двох аспектах: з одного боку – це напрочуд обдарована натура, прекрасний педагог, оратор, а з іншого – особистість, яка не змогла реалізувати своє «я» у суспільстві, як наслідок – гірке розчарування, жаль за марно прожитим життям, загублений талант. Антоніна Павлівна пристрасно закликає молодь шукати свою стежку в житті, не душити в собі творчі сили, жити в гармонії з собою, «...ніж перенести через усе життя оберемок непочатих сил і під старість почувати холод і жах обступивших тебе «Теней несозданных созданий» [Дніпрова Чайка 1960, 61].

Оповідання «Тень несозданных созданий» – це відповідь на поширене у той час в середовищі буржуазної інтелігенції декадентське мистецтво. Устами одного з героїв – Яковенка письменника дає йому таку характеристику: «...де ви знайшли там хоч одного ясного виразу, здорової думки? Хіба «всходит месяц обнаженный при лазоревой луне»? Хіба всі оті Бальмонти, Гіппіуси і вся їхня братія варта доброго слова? А оті символісти, імпресіоністи і «tutti quanti» в малюванні – варті вони доброго погляду? Усі їхні змагання чи варті окрайця черствого хліба, – хліба, якого не має досить наш голодний народ...» [Дніпрова Чайка 1960, 49]. Це враження самої Дніпрової Чайки, яка слідом за І. Франком, П. Грабовським, Лесею Українкою, хоч і не з такою силою, як вони, розкрила соціальну небезпеку декадентства.

Письменницю турбувала й тема взаємин інтелігенції і народу, співзвучна з актуальними для кінця ХІХ ст. народівськими ідеалами злиття інтелігенції з простолюдом. В оповіданні «На Солоному» авторка створює позитивний тип інтелігента, «свідомого українця», який уболіває за простий народ, намагається визволити його з полону неосвіченості та забобонів. У центрі уваги – колишній вчитель Гаврило Петрович, який приїхав на Солоне озеро поблизу Одеси лікувати «здобутого в школі ревматизма». Народолубця вражає духовна деградація і моральна розбещеність селян, їх «нежненька» мова, збайдужіле ставлення до української пісні. Щоб «запобігти лихові», Гаврило Петрович привозить у слободу набір пластинок з українськими народними піснями, музикою Лисенка на тексти Шевченка, які викликають у мешканців зрусіфікованого південноукраїнського села спогади про славне козацьке минуле, пробуджують національні почуття, здорові естетичні смаки. В образі колишнього вчителя письменниця намагалася змалювати демократично настрояного інтелігента, який був впевнений, що естетичний вплив сприятиме більшому інтересу героїв до рідної пісні, зрештою, загалом до мистецтва.

Поєднував особисту діяльність із громадською і інтелектуально сформований юнак Оркадій з оповідання «Уночі», який духовно зближується з народом, вивчає його звичаї, потреби. Він глибоко співчуває народному лиху, але

не знає як запобігти йому. Хлопець звинувачує себе «за свою нікчемність, городське виховання, що зробило його безґрунтовним, вутлим, нездатним...» [Дніпрова Чайка 1960, 96]. Він роздумує: «Як же бути? Як відкрити очі цьому темному, безісасному, але безкрай милому людові...?» [Дніпрова Чайка 1960, 96]. Письменниця виявляє глибоку симпатію до сміливої людини, спроможної надати допомогу знедоленим і затурканим. Однак такі наміри наражаються на стіну непорозуміння. Особливо яскраво це засвідчує конфлікт учителя Оркадія і панича Ілька, що виникає на ґрунті полярності поглядів на природу і сутність співвідношення індивідуального життя і суспільного обов'язку.

Таким чином, Дніпрова Чайка зображує тип українського інтелігента, який прагне поліпшити життя трудящих, але не впевнений щодо вибору шляху. Оркадієві хитання – це певною мірою хитання представників дрібно-буржуазної інтелігенції, які неспроможні були розібратися в складних соціально-економічних процесах, у суперечностях перехідної доби, бо не мали чіткого цілісного світогляду.

Письменниця висвітлювала у своїх творах й тему народної освіти, зокрема в оповіданні «У школі», в якому висміювалися схоластичні методи навчання, що панували в системі шкільної освіти в царській Росії. Оповідання містить поширений в українській малій прозі другої половини XIX ст. сюжет про приїзд інспектора до сільської школи і традиційні для цієї теми сатиричне зображення інспектора та комічні ситуації.

В оповіданнях «Месниця», «Революціонер» відображені революційні події 1905 року. У центрі уваги – молоді, рішучі, діяльні юнаки та дівчата, які знають, що робити, з ким іти, проти кого боротися. Вони розповсюджують заборонену літературу, яка несе «новий світ у темні кутки», ходять на мітинги, організують втечу арештантів з тюрми. Перед нами постає новий герой «в солдатській шинелі, з гвинтівкою за плечима, з бомбою при поясі, ратищем з червоним прапором в руці» [Дніпрова Чайка 1960, 130].

Отже, в проаналізованому прозовому доробку письменниці можна виділити основні проблеми, що конкретизуються в ряді тематичних груп, зокрема проблема класових стосунків у суспільстві, а саме: «пани і люди», духовенство і народ, інтелігенція і народ, проблема капіталізації суспільства; філософські проблеми (людина і громада, людина і суспільство); проблеми освіти, поширення сфери побутування національної мови. Актуальністю і новаторським характером відзначаються і сюжети, які авторка вправно вплітає у канву твору. Змодельованим художнім образами притаманна глибока народність, витонченість, рельєфна окресленість. Під час індивідуалізації образу письменниця послуговується такими прийомами: портретна харак-

теристика, використання діалогів, внутрішніх монологів, підсумкових роздумів у кінці твору, які допомагають проникнути у внутрішній світ героя, дізнатися про найпотаємніші його думки. Важливу виражальну функцію виконує пейзаж, який не є предметом зображення природи, а передає настрої героїв і зумовлює емоційну атмосферу твору.

Таким чином, можна зазначити, що авторка йде від побутового етнографізму до критичного реалізму з вкрапленням імпресіоністичних способів художнього зображення – такою є стильова еволюція Дніпрової Чайки, світоглядні засади якої формувалися у річищі української літературної традиції кінця XIX – початку XX ст.

1. Вишневецька Н. Дніпровою Чайка і її твори // Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1987. – С. 5-20. 2. Голобородько Я. Дніпровою Чайка: файли долі та творчості // Вітчизна. – 2005. – №7-8. – С. 155-162. 3. Денисюк І. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. // Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). – К.: Наукова думка, 1989. – С. 5-26. 4. Дніпровою Чайка Твори. Кн. II. – К.: Дзвін, 1920. – 192 с. 5. Дніпровою Чайка Твори. – К.: ДВХЛ, 1960. – 512 с. 6. Камінчук О. Поетеса у прозі, прозаїк у поезії // Українська мова й література в середніх школах. – 2005 – №3. – С. 150-154. 7. Пінчук В. Дніпровою Чайка: Життя і творчість. – К.: Вища школа, 1984. – 120 с. 8. Франко І. Збір. творів: У 50 т. - К.: 1980. - Т. 26. – С. 375.

*М.М. Рябченко, канд. філол. н., асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ЖАНРОВА ДИФУЗИЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (на матеріалі творів Н.Сняданко, М.Соколян, С.Пиркало)

У статті розглядається явище жанрової дифузії та її різновиди (синтез, жанр-вставка) в сучасній українській прозі. Аналізуються причини виникнення цього явища. Акцентується увага на проблемі вивчення жанру як літературознавчої категорії.

Ключові слова: жанр, жанрова дифузія, синтез, рід, вид.

В статье рассматривается жанровая диффузия и её разновидности (синтез, жанр-вставка) в современной украинской прозе. Анализируются